

Шляхи розв'язання аграрної проблеми громадсько-політичними організаціями України на початку ХХ ст.

В.П. Лук'яненко

РЕЗЮМЕ

Стаття аналізує аграрні програми громадсько-політичних організацій кінця ХІХ – поч. ХХ ст. Розкриваються особливості вирішення аграрного питання в політичних документах, вказуються напрямки діяльності і ключові проблеми. Аналіз впливу аграрних програм громадсько-політичних організацій на розвиток народного господарства України, не зважаючи на досить значну віддаленість тих подій, може бути корисним у деяких своїх аспектах при формуванні нинішньої аграрної політики.

Невід'ємною складовою багатобарвної історії України є її досить повчальна політична історія кінця ХІХ – початку ХХ ст. Саме в цей період в Україні відбувався інтенсивний процес розвитку, збагачення української політичної думки, формування національної партійної системи. Сьогоднішня ситуація, яка склалася в країні, вимагає пояснення глибинних причин кризового становища української економіки і, як наслідок, – зростає інтерес до діяльності громадсько-політичних організацій України другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст., які в своїх програмах намагались вирішити одне із найважливіших питань економіки – аграрну проблему. Аграрні програми громадсько-політичних організацій, що діяли на території України до жовтня 1917 р., – першооснова аналізу для будь-якого дослідника, що займається цією проблематикою, але як різноманітні й суперечливі висновки істориків, що оцінюють ці програми.

Ставлення громадсько-політичних організацій до аграрного питання знайшло відображення в літературі різних поколінь. У наукових працях О. Гермайзе, А. Павка, Т. Гунчака проаналізовані аграрні програми українських політичних організацій. Деякі відомості про вирішення аграрної проблеми в своїх працях надають іноземні науковці: П. Гайдалемівський, А. Кімбелл. Заслуговує уваги діяльність вчених О. Голобуцького та В. Кулика, які в своїх працях розкривають шляхи вирішення аграрної проблеми в програмах громадсько-політичних організацій України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Мета даної роботи полягає в систематизованому аналізі розв'язання аграрного питання провідними українськими громадсько-політичними організаціями наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Основним джерелом даного дослідження виступають програми громадсько-політичних організацій кінця ХІХ – початку ХХ ст.

На межі ХІХ – ХХ ст. на території України активізувалося формування громадських організацій. Організаційне оформлення із прийняттям програмних документів більшість організацій закінчила напередодні або в ході революції 1905 – 1907 рр. Програми цих організацій відображали широкий спектр інтересів, поглядів, домагань класів і соціальних груп, які викристалізовувались на той час в українському суспільстві. Крім соціально-економічних обставин, під час формування і в ході діяльності політичних організацій, в Україні важливу роль відігравало ставлення цих організацій до аграрного питання. Оскільки політичний та економічний гніт в Україні тісно переплітався з аграрним питанням, то й політичні організації змушені були тісно пов'язувати свої політичні та економічні вимоги з аграрною проблемою.

Під час революції 1905 – 1907 рр. була зроблена спроба створити першу легальну селянську громадсько-політичну організацію. Такою організацією повинен був стати Всеросійський селянський союз. Саме як громадсько-політичну організацію, а не політичну партію, характеризував Всеросійський селянський союз його голова – С. Мазуренко [1].

Установчий з'їзд Всеросійського селянського союзу (ВСС) відбувся у Москві 31

липня – 1 серпня 1905 р. На з'їзді були присутні представники чотирьох українських губерній: Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської. З'їзд прийняв програмні документи Союзу, зокрема резолюцію по земельному питанню, в якій було поставлено такі вимоги: приватна власність на землю повинна бути скасована; повинні бути відібрані без викупу монастирські, церковні, удільні, кабінетські, державні та царські землі; у приватних власників земля повинна бути відібрана частково за винагороду, а частково без неї; умови, на яких приватновласницька земля буде відібрана, повинні бути визначені Установчими зборами [2].

Скасування приватної власності на землю, тобто фактична її націоналізація, викликала на з'їзді дискусію. Висловлювались сумніви щодо застосування цієї вимоги до українських губерній, де переважало володіння землею на праві приватної власності. Але наводились також факти, які підтверджували протилежну точку зору. Так, наприклад, в Україні з'їзди селянських виборних, які скликалися земськими управами, вимагали щоб уся земля була "державна". Такі з'їзди відбулися в Полтавському, Прилуцькому, Переяславському, Лохвицькому, Зінківському, Кременчуцькому, Кобеляцькому повітах Полтавської губернії, Кам'янець-Подільському повіті Подільської губернії, Звенигородському та Липинському повітах Київської губернії [3].

Характерно, що значна частина селянства вимагала скасувати приватну власність на землю. Делегати з'їзду Всеросійського селянського союзу бачили такі причини даної вимоги: "Нестерпний гніт від примусового землекористування надільною землею, оманливість володіння купленими землями, нелюдська експлуатація при вимушеній оренді землі, тягар відробітків за землю – ось ті фактори, які, не розвинувши інстинктів земельної власності на "свої" чи "наполовину свої" земельні наділи, були достатньо сильні, щоб збуджувати непримириму ненависть до приватного землеволодіння" [4].

Наступним важливим елементом аграрної програми Всеросійського селянського союзу було положення про викуп приватновласницьких земель. До кінця це питання в програмі не було розв'язане. Умови викупу мали визначити Установчі збори. У ході обговорення на з'їзді переважала думка, що феодальне велике землеволодіння повинно бути знищене без винагороди, дрібних приватних власників не потрібно повністю експропріювати, а слід залишити в їх користуванні від 50 до 100 дес. або ж винагородити їх за цю кількість землі, а решту забрати без винагороди. Щодо надільної землі пропонувалося три варіанти: 1) викупити; 2) повернути селянам викупні платежі, які вони виплатили; 3) надільна земля не підлягала викупу, так як селяни одержать її в користування. Платити викуп повинна була держава. Селяни ж сплачували б лише прогресивний прибутковий податок [5]. Делегати I з'їзду Всеросійського селянського союзу визнавали право на винагороду за землю для частини землевласників, оскільки остерігалися протиставити собі значну частину населення і розв'язати громадянську війну. Один із делегатів з'їзду говорив з цього приводу так: "Не можна забувати, що землю без викупу нам аж ніяк не віддадуть і треба буде заплатити за неї кров'ю. Так чи не краще погодитися на викуп, щоб, по можливості, уникнути пролиття крові селянської" [6].

6 – 10 листопада 1905 р. відбувся II з'їзд Всеросійського селянського союзу. Від України були присутні представники Чернігівської, Полтавської, Київської, Харківської, Катеринославської губерній. Цей з'їзд доповнив аграрну програму ВСС тим, що визначив тих, хто може претендувати на землю. У постанові по земельному питанню вказувалося на те, що користуватись землею можуть лише ті, хто буде обробляти її сам зі своєю сім'єю чи в складі товариства, але без застосування найманої праці [7]. Але, висловившись за трудовий принцип користування землею, Всеросійський селянський союз не визначив норми землекористування.

На II з'їзді Всеросійського селянського союзу було також визначено тактику

організації на найближчий час: а) не купувати землю; б) не брати її в оренду; в) не заключати ніяких інших земельних угод; г) у випадку, якщо вимоги народу не будуть виконані, розпочати загальний землеробський страйк, а саме відмовити землевласникам в робочій силі і тим самим припинити функціонування їхніх господарств. З'їзд ВСС, у випадку переслідувань з боку уряду, погрожував відмовитись платити податки, поставляти рекрутів, забрати з ощадних кас і банків свої вклади та селянські капітали. Якщо ж становище народних мас не зміниться, селянський з'їзд пророкував загальне народне повстання [8].

Виконуючи рішення своїх з'їздів, Всеросійський селянський союз проводив велику організаційну роботу. Це була діяльність по створенню місцевих організацій Союзу, які повинні були організовувати страйки, бойкот адміністрації та інші форми ненасильницької боротьби з поміщиками та владою.

В Україні організації Всеросійського селянського союзу набули широкого розвитку на Лівобережжі. Вони намагалися організувати тиск на уряд і Думу, на яку поклали великі надії. Так, наприклад, організації Союзу поширювали серед селян зразок селянського приговору, який вони повинні були приймати на своїх сходах і надсилати до Державної Думи [9]. Місцеві організації Союзу вели пропагандистську діяльність серед селян, пояснюючи необхідність об'єднання для боротьби "за землю і волю". Так, наприклад, Київський відділ Всеросійського селянського союзу поширював у 1906 р. листівку-звернення "К крестьянам. Как отнять землю у помещиков и как добиться народного правления" [10].

Всеросійський селянський союз був не лише організатором аграрного руху. У деяких селах і волостях, під час революції 1905 – 1907 рр., організації ВСС замінили місцеву адміністрацію і стали фактично органами місцевої влади. Особливо яскраві приклади такого ходу подій були в Сумському повіті Харківської губернії та в Лохвицькому повіті Полтавської губернії. Про події у Сумському повіті розповідав делегат від цього повіту на з'їзді Всеросійського селянського союзу в листопаді 1905 р. Він стверджував, що 29 травня 1905 р. близько 7 тис. селян з'їхались у місто Суми і зайняли будинок земства. Від волостей були обрані представники до селянського комітету, який взяв фактично владу в свої руки. Комітет організував страйк і бойкот поміщиків. Через нього поміщики змушені були наймати робітників. Комітет встановлював їм заробітну плату, а також займався іншими питаннями місцевого життя [11].

Організації Всеросійського селянського союзу, які приходили до влади, повністю контролювали підвладну їм територію, не допускаючи аграрного терору і розрухи. Худоба, реманент, інше майно залишалось незайманим, так як вважалось національною власністю, яку треба зберегти для народу. Це підтверджує, наприклад, доповідь начальника Полтавського губернського жандармського управління у департамент поліції від 15 квітня 1907 р., в якій зазначалось, що Лохвицький повіт був одним із небагатьох повітів регіону, в яких не було жодного випадку розгрому поміщицьких садіб. Саме Селянський союз дисциплінував селянську масу і прищепив їм переконання в непотрібності таких методів боротьби за землю та волю, які застосовувала так звана "малосвідома і недисциплінована селянська маса" в інших місцевостях Росії. Тільки Селянському союзу лохвицькі поміщики зобов'язані тим, що їм не довелося тікати із своїх маєтків, як поміщикам сусідніх повітів. Союз вів мирну страйкову боротьбу за селянські інтереси, але усіма засобами утримував селян від насильства [12].

Це були перші спроби селян створити власні, нові, демократичні органи влади, які в майбутньому повинні були взяти в свої руки проведення земельної реформи. Але революція пішла на спад і ці всі спроби були задушені в зародку.

Українські політичні партії, зокрема УСДРП, вітали створення і діяльність

Всеросійського селянського союзу, як організації, що вела боротьбу проти існуючого ладу. Але, слід зазначити, що УСДРП розглядала ВСС як тимчасову політичну організацію, яка об'єднала різні, за своїм економічним становищем, групи селян і ставила перед собою завдання відколоти від ВСС сільський пролетаріат [13].

Всеросійський селянський союз дотримувався принципу широкого місцевого самоврядування, а тому визнав потрібним скликати місцеві селянські з'їзди. На цій підставі делегати з України, після з'їзду Всеросійського селянського союзу в Москві в листопаді 1905 р., організували 11 листопада цього ж року комітет, який мав підготувати установчий з'їзд Української селянської спілки. До нього увійшли: В. Козловський, С. Тимошенко, К. Хохлич, П. Оправхата, Д. Дорошенко та інші [14]. Цей комітет визначив район, який мав право надіслати своїх виборних на з'їзд до Києва, з розрахунку по одному делегату від кожної волості. До цього району увійшли: Київщина, Поділля, Волинь, Херсонщина, Катеринославщина, Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Чорномор'є, Кубанщина, а з Донщини, Таврії, Курщини, Воронежчини, Холмщини, Бессарабії мали право делегувати своїх представників ті волості, які "захочуть пристати до України". Право прислати делегатів мали також повітові та губернські комітети Всеросійського селянського союзу, а також всі партії, що "борються на Вкраїні за інтереси селянства" [15]. Таким чином, це мала бути широка селянська організація, яка б представляла інтереси більшості українського народу.

Організаційний комітет Всеросійського селянського союзу розробив також проект програми Української Селянської Спілки. Він містив п'ять пунктів:

1. "Щоб на Вкраїні порядкували наші виборні люди (автономія) і самі вони для нас закони писали, збираючись на Українську Народну Раду (сейм); до цієї ж Ради послів би обирали вільними голосами усі люди, що на нашій землі живуть: чи то чоловік, чи то жінка, чи православний, чи іншої віри людина, чи українець, чи другої національності, щоб кожний мав однаковий рівний голос на виборах, а вибори відбувалися б таємно і просто до Ради, а не через виборців.

2. Щоб не було ні панів, ні мужиків, а всі були рівні та всім рівне право та суд були.

3. Щоб податки брались так, що хто більше має, той повинен з кожного карбованця свого прибутку й більше платити (прогресивний податок з прибутку), а всі інші податки скасувати.

4. Щоб кожна дитина дурно могла навчатись рідною мовою в школі та щоб по судах і урядах усяких теж уживано нашої мови.

5. Щоб уся земля народною стала і щоб давали її тільки хліборобам, що самі її оброблятимуть, а більш нікому" [16].

Отже, програма Української селянської спілки повторювала основні положення програми Всеросійського селянського союзу, але пов'язувала вирішення аграрного питання з досягненням Україною автономії.

На основі організацій Всеросійського селянського союзу, які діяли на території України, проводилася практична робота по скликанню Українського селянського з'їзду і організації Української селянської спілки. Велику роль в досягненні цієї мети відігравала газета "Хлібороб", яка виходила з листопада 1905 р. в місті Лубни Полтавської губернії. У цій газеті вперше було висунуто ідею об'єднання українських селян в окрему політичну партію [17].

У лютому 1906 р. було оголошено про створення Української селянської партії та опубліковано її програму, але вона не містила детально розробленої аграрної програми [18]. Слід зазначити ідейну близькість програмних документів Української селянської партії та Української селянської спілки, але реальних фактів існування й діяльності Української селянської партії знайти не вдалося [19]. Отже, проголошена

Українська селянська партія існувала лише на папері.

Таким чином, Українська селянська спілка, як і Всеросійський селянський союз, відображали інтереси класу дрібних та середніх самостійних сільськогосподарських виробників, які оголосили війну залишкам феодально-кріпосницького ладу, але й рахувалися з принципами капіталістичного ладу. Вони шукали найбільш зручної та вигідної для них форми земельного ладу і знайшли її в праві кожного бажаного обробляти землю, в праві кожної групи осіб чи сімей, які створили товариства для ведення сільського господарства, на користування землею.

Українська селянська спілка формувалася як позапартійна громадсько-політична організація українського селянства. У ній починали працювати представники різних українських та загальноросійських політичних партій. Якщо спробувати визначити місце в політичному спектрі України, на яке вона могла б претендувати, то можна зазначити, що по відношенню до верховної державної влади вона стояла правіше від соціалістичних партій, а радикальне ставлення до земельного питання ставило її лівіше від Української радикально-демократичної партії. На жаль, повністю завершити формування і організаційне оформлення Української селянської спілки внаслідок арешту організаційного комітету не вдалося.

Під час революції 1905 – 1907 рр., окрім Всеросійського селянського союзу, була створена ще одна політична організація селянства – Трудова група. Вона так і не стала політичною партією у повному розумінні цього слова, а залишилась парламентською фракцією Державної Думи, яка репрезентувала інтереси селян. Створення Державної Думи породило конституційні ілюзії серед українського селянства. Селяни повірили у те, що Дума дасть можливість мирним, законодавчим шляхом досягти здійснення основних народних вимог. Тому тактика бойкоту першої Державної Думи, яку проводили більшовики, есери, майбутні народні соціалісти, Всеросійський селянський союз, не знайшла підтримки серед широких селянських мас України, які плекали надію одержати через Думу землю.

Внаслідок виборів до Думи потрапило багато депутатів, які визначали свої політичні погляди як "лівіші кадетів". Вони, в основному, і створили Трудову групу. До трудовиків приєдналися 28 депутатів від українських губерній [20]. Це були представники прогресивної інтелігенції та селянства. Склад Трудової групи не був сталим, він постійно змінювався. Особливо часто переходили з однієї парламентської фракції до іншої селяни. Вони шукали таку фракцію, яка б найкраще могла задовольнити народні вимоги. Газета соціал-демократичного напрямку "Слово" так писала про селян – депутатів: "Селяни-депутати в Думі завжди були скрізь і ніде. Темні, малоосвічені в своїй більшості, вони блукали з однієї фракції в іншу, сьогодні вони кадети, завтра трудовики, а там дивись попали до когось іншого. Вони тільки одного дошукувались – "земельки" [21].

Частина депутатів-селян, виступаючи в Думі під час обговорення аграрного питання, перш за все, вимагали ліквідації приватної власності на землю. З цього приводу, наприклад, селянин Назаренко, трудовик з Харківської губернії, виступаючи у Думі, говорив так: "Як селяни дивляться на землю? Як для дітей груди матері, так для нас – земля. Донедавна пани заставляли наших матерів годувати своїми грудьми цуценят. Те саме робиться й зараз. Зараз цуценята панські смочуть не ту матір, яка нас народила і годувала, а ту, яка нас зараз годує – землю. Це робиться на законній підставі. Закон цей називається правом власності на землю" [22]. Після ліквідації приватної власності на землю селянські посланці вимагали передати її у загальнонародну власність, тобто націоналізувати. Причому, користуватись нею могли лише ті, хто на ній працює.

Виходячи з селянських вимог, Трудова група розробила і подала на розгляд Думи аграрний законопроект, який дістав назву "Проект 104-х". "Проект 104-х"

вимагав: "...створення загальнонародного земельного фонду для забезпечення безземельного і малоземельного населення шляхом відведення ділянок землі не у власність, а в користування осіб, що бажають особисто її обробляти. До земельного фонду включити казенні, удільні, монастирські, церковні та приватновласницькі землі. Частина останніх залишається в руках теперішніх власників (не повинна перевищувати трудової норми)" [23].

Трудова група не дійшла до якоїсь певної думки щодо викупу приватновласницьких земель. Навіть серед депутатів-селян не було одностайності відносно цього питання. Наприклад, селянин-депутат з Київської губернії С. Нечитайло заперечував необхідність викупу: "Про ці землі, що належать народові, нам кажуть: "купуйте їх". Хіба ми приїзжі чужоземці з Англії, Франції чи що? Ми тутешній народ – з якої речі ми повинні купувати свої землі? Ми їх уже десять раз одробили кров'ю, потом і грішми" [24]. Такої точки зору дотримувались більшість трудовиків – представників українських губерній. Але "Проект 104-х" мав з цього приводу дуже обережне формулювання: "Не маючи на цей рахунок (винагорода власникам за відчужувані угіддя) певної думки народу, і маючи різноманітні погляди селян на це, трудова група відкладає вирішення питання про розміри цієї винагороди до того моменту, коли аграрна реформа буде обговорена народом на місцях і допустить можливість безплатного відчуження деякого майна" [25].

В аграрному проекті трудовиків націоналізації підлягали не всі землі. Надільні та куплені селянські землі залишались у приватній власності селян. Хоча вказувалось на необхідність поступово перевести їх в загальнонародну власність, але це відкладалося на майбутнє. Велику увагу "Проект 104-х" приділяв тому, щоб створити такі умови які б не допускали концентрації землі в одних руках. Земля повинна була надаватись селянській сім'ї по трудовій нормі без права передачі і на умові сплати земельного податку, у випадку припинення господарства, чи скорочення його розмірів (при перегляді трудової норми) ділянки землі повинні були повертатися у загальнонародний фонд [26].

Визнаючи право кожної людини на землю, трудовики надавали перевагу місцевому населенню перед прийшлим, землеробському перед неземлеробським. Члени Трудової групи вказували в своїх виступах в на те, що Дума повинна визначити лише загальні принципи вирішення аграрного питання, а конкретну роботу по проведенню реформи та завідування земельним фондом повинні виконувати органи місцевого самоврядування, вибрані загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням. Цю ідею, наприклад, відстоював професор Т. Локоть, трудовик із Чернігівської губернії [27]. Вона знайшла своє місце і в "Проекті 104-х".

Порядок перетворень у сільському господарстві трудовики бачили як перехідний період під час якого повинні бути припинені всі угоди на землю (продаж, дарування, закладення та ін.). Оренда землі, заробітна плата, тривалість робочого дня та інші відносини між землевласниками і трудящими мали регулюватись місцевими земельними комітетами, вибраними на основі загального виборчого права. Ці комітети повинні були також організувати широке обговорення населенням загальних основ і подробиць аграрної реформи та зібрати матеріали з метою визначення, згідно з місцевими умовами, трудових і продовольчих норм земельних ділянок для проектування плану проведення реформи [28]. Таким чином, місцеві комітети не тільки зрушили б справу розробки аграрної реформи з місця, але й сприяли б організації народних мас, а в разі невдачі – розгортанню революційної боротьби за вирішення земельного питання.

Діяльність Трудової групи в Державній Думі II та III скликання була спрямована на те, щоб провести аграрні законопроекти, які, в основному, повторювали "Проект 104-х". Суть їх зводилася до того, що трудовики намагались примирити вимоги різних

прошарків селянства, також зробити аграрні вимоги прийнятними для заможної частини села.

В ході обговорення аграрного питання в Думі зі складу Трудової групи виділилась українська фракція. Вона залишалась деякий час в складі Трудової групи, а наприкінці травня 1907 р. вийшла з неї й утворила Українську трудову громаду, до якої входило 19 депутатів. Очолив її Є. Сайко, депутат від Полтавської губернії. Українська трудова громада, в основному, погоджувалась з аграрною програмою трудовиків. Головне протиріччя між ними полягало в тому, що українські депутати вимагали, щоб земля перейшла не до загальнодержавного, а до національно-крайового фонду.

Найбільшою несправедливістю українська фракція вважала приватну власність на землю, надра та води її. А тому перший параграф програми Української трудової громади вимагав, щоб земельне законодавство забезпечило такі порядки, при яких вся земля з усім, що є в ній і водами, належала б усьому українському народові, причому земля, потрібна для сільського господарства, повинна була віддаватися у користування тільки тим, хто буде сам її обробляти. Усі громадяни повинні мати рівне право на таке користування нею [29]. Обґрунтовуючи цей пункт програми, лідер фракції депутат Є. Сайко говорив, що Україна приєдналась до Московського царства як рівна до рівного, а Катерина II знищила автономію України і роздала 10 млн. дес. українських земель російським дворянам. Ця несправедливість навіки закарбувалась в пам'яті народу, знайшовши відображення в усній народній творчості [30].

Отже, лідер української фракції у Державній Думі наголошував на історичних правах українського народу на повернення своїх власних земель, втрачених у минулому. У цьому його виступі, на нашу думку, криється причина неприйнятності для українських депутатів права приватної власності на землю, оскільки вона перебувала переважно у приватній власності поміщиків, переважно іноземців, її необхідно повернути законному власнику – українському народу.

Найважливішим у програмі Української трудової громади був другий параграф. Він пов'язував вирішення земельного питання з автономією України. Для досягнення цієї мети пропонувалося створити крайовий національний земельний фонд, який мусив послужити основою нового соціального ладу, і в який повинні були увійти усі казенні, удільні, кабінетські, монастирські, церковні землі, і, силою відібрані, поміщицькі та інші приватновласницькі землі, наскільки розміри окремих маєтків перевищували, встановлену для даної місцевості, трудову норму [31].

Обґрунтовуючи необхідність автономії, депутат Сайко вказував на земельний голод українського селянства – "народ бачить землю, а взяти не може, хоча в дійсності вона належить йому". А також на нещадну експлуатацію України царським урядом. Так, наприклад, за 1903 рік уряд зібрав з українського народу 519,6 млн. карбованців доходів, а витратив на місцеві нужди у цьому ж році лише 279,5 млн. карбованців, тобто 46 % від зібраної суми [32].

Усі інші пункти програми Української трудової громади повторювали відповідні положення програми Трудової групи. Слід лише звернути увагу на специфічну вимогу яка полягала у тому, що цукроварні повинні були перейти до рук народу і управлятись місцевими органами [33]. Націоналізація цукрової промисловості для України, як основного регіону виробництва цукру в Російській імперії, мала дуже велике економічне значення.

Програма Української трудової громади знайшла широку підтримку серед українського населення. Сільські громади та окремі селяни надсилали депутатам свої накази, приговори, в яких підтримували програму української фракції і благали "добивайтесь швидше землі і волі". Це підтверджує, наприклад, один з листів, який отримав депутат С. Нечитайло з приводу своєї промови в Думі: "... полохай їх скільки сили маєш. Горою стій за гражданські права, за землю, за волю. ... Поможі вам, Боже,

здобути те, що давно вже пора" [34]. Отже, народ бачив у депутатах – членах Української трудової громади своїх заступників, свою останню надію.

Програма "Громади" була демократична, як з боку політичного, так і з боку економічного. Вона намагалась зміцнити становище селянина, збільшити кількість землі в його господарстві. Отже, програма Української трудової громади майже цілком задовольняла інтереси трудового селянства України.

Таким чином, громадські організації, які формувалися на початку ХХ ст., розробивши і висунувши цілий ряд власних проектів аграрних реформ (від поміркованих до самих радикальних), суттєво вплинули на уряд і змусили його врахувати наявність альтернативних шляхів виходу з кризи аграрних відносин.

Майже всі політичні організації розробили, теоретично обґрунтували і внесли до своїх програмних документів конкретні програми реформування аграрного сектору, для того, щоб отримати підтримку з боку селян. Громадсько-політичні організації, які діяли на території України на початку ХХ ст., повторювали основні положення програми партій, мали де-яку невизначеність у таких питаннях, як націоналізація приватної власності, чи перехід її до державної, викуп приватновласницьких земель, чи перехід їх в іншу форму власності без викупу, націоналізація всієї приватновласницької землі, чи частини її. Більшість з них пропонувала такі шляхи розв'язання аграрної проблеми:

- приватна власність на землю повинна бути скасована;
- створення широкого місцевого самоврядування;
- досягнення Україною автономії;
- право користуватись землею повинні мати лише ті, хто на ній працює.

Оскільки селяни на початку ХХ ст. складали переважну більшість населення Росії, а питання про землю було одним з основних у суспільному житті, то діяльність партій та їхні програми спрямовувалися на підпорядкування селянського руху. Селяни розуміли такі наміри, про що свідчать такі слова одного з них про діяльність політичних партій: "Усі ці численні партії, що ховаються під різними назвами, щоб прикрити своє панське походження, це вовки в овечій шкурі, що дивляться, як би зайвий раз поживитися соком народу, і одне тільки кажуть їм: "Геть від нас !"" [35].

Політичні партії розробили різні підходи щодо вирішення земельного питання. Основні з них були такі:

- націоналізація землі, тобто передача її в загальнонародну власність, фактично в державну власність. В закінченому вигляді ця вимога була лише в програмі більшовиків. Але з вимогою часткової націоналізації виступала більшість партій (Народно-соціалістична партія, Конституційно-демократична партія, Українська радикально-демократична партія, Всеросійський селянський союз, Трудова група, Українська трудова громада).
- конфіскація і розподіл усієї землі у приватну власність селян. Цю програму висунула частина більшовиків на IV з'їзді РСДРП;
- муніципалізацію землі запропонували меншовики. Згідно з нею, земля повинна була перейти у розпорядження великих органів місцевого самоврядування, які надавали б її селянам в користування. Такого ж підходу дотримувалась Українська соціал-демократична робітничка партія, але з поправкою на те, що земля стає власністю національно-територіального органу самоврядування;
- соціалізація землі, яку відстоювала партія соціалістів-революціонерів. Наріжним каменем її була селянська община, яка повинна була наділяти селян загальнонародною землею;
- часткова націоналізація при збереженні приватної власності на куплені та надільні селянські землі, чого вимагала трудова група, що склала в Державній Думі спільну фракцію зі Всеросійським селянським союзом і виклала свої погляди на аграрне

питання в "Проекті 104-х", намагаючись задовольнити потреби усього селянства. Такої ж програми дотримувалась Українська трудова громада;

- програми партій народних соціалістів та кадетів були еклектичними: вони поєднували в собі елементи різних платформ і намагались задовольнити потреби ліберальної та селянської буржуазії;
- збереження існуючого земельного ладу із незначними, другорядними змінами в аграрних відносинах захищали праві партії на чолі з "Союзом 17 жовтня".

Отже, майже всі політичні організації розробили, теоретично обґрунтували і внесли до своїх програмних документів напрямки реформування аграрного сектору. Більшості партій це було потрібно винятково для досягнення своїх вузько партійних політичних цілей, зокрема з метою здобуття підтримки з боку селян за допомогою щедрих обіцянок.

Програми всіх українських політичних партій мали одну спільну рису: вони пов'язували розв'язання аграрного питання з досягненням або автономії України (УСДРП, УРДП, Українська трудова громада, Українська селянська спілка) або повної національної незалежності (Українська народна партія). Програмні ж документи загальноросійських партій не враховували специфіки України і подавали аграрні проекти винятково у загальноросійському контексті.

Література

1. Мазуренко С. Крестьяне в 1905 году / Мазуренко С. – М.: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1925. – С. 29.
2. ЦДІАК України. – ф, 325, оп. 1, спр. 22, арк. 651.
3. Львович А. Партии и крестьянство в Государственной Думе / Львович А. – Ростов-на-Дону: Донская речь, Б. г. – С. 72.
4. Материалы к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского Крестьянского Союза 6-10 ноября 1905 года. – М.: Новый мир, 1905. – С. 64-65.
5. Там само.
6. Там само.
7. ЦДІАК України. – Ф. 318, оп. 1, спр. 186, арк. 145.
8. Там само.
9. Дивильковский В. Свободная Земля / Дивильковский В. – СПб.: Изд. Колокол, 1906. – С. 17.
10. Вольский С. Социализм и община. – СПб.: Изд. Вперед, 1909. – С. 14-15.
11. Материалы к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского Крестьянского Союза 6-10 ноября 1905 года. – М.: Новый мир, 1905. – С. 74.
12. Сажко В.В. Проблеми аграрних відносин в Україні у документах, що зберігаються у фондах архівів України та Російської Федерації / Сажко В.В. – С. 161-168.
13. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття Гунчак Т. – Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 43.
14. Дорошенко Д. Мої спомини. Про давнє-минуле. (1901-1914 роки) / Дорошенко Д. – Вінніпег; Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949. – С. 119.
15. Тимошенко О.П. Національне питання в програмах та діяльності українських партій на початку ХХ ст. / Тимошенко О.П.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – С. 13.
16. ЦДІАК України. – Ф. 325, оп. 1, спр. 22, арк. 651.
17. Доля українського селянства / Хлібороб: Селянський часопис. Щотижневий. – Вид. "явочним порядком", коштом і заходами Лубенської української громади. – Лубни (Полтавської губ.), 1905. – С. 2.

18. Сажко В.В. Проблеми аграрних перетворень в Україні у 1900-1913 роках. – С. 96.
19. Павко А.І. З історії Української селянської партії / Павко А.І. // Український селянин: Зб. наук. пр. / НАНУ, Інститут історії України НАНУ, Черкаський держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси: Вид. Черкаського держ. ун-ту, 2001. – № 3. – С. 209-211.
20. Історія УРСР: у 8 т., 10 кн. . / Гол. ред. кол.: А.Г. Шевелєв. – К.: Наукова думка, 1978.– Т. 4: Україна в період імперіалізму (1900 – 1917). – С. 187.
21. Селяни-депутати / Слово: Щотижнева газета. – К., 1907. – С. 4.
22. Собрание речей Депутатов Государственной Думы I и II созыва.– СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1908. – С. 12-13.
23. Давид. Социализм и сельское хозяйство / Давид. – СПб.: 1906. – С. 36.
24. Панченко П.П. Аграрна історія України / Панченко П.П., Шмарчук В.А. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. – С. 196.
25. Сажко В.В. Проблеми аграрних перетворень в Україні у 1900-1913 роках. – С. 76.
26. Давид. Вказ. праця. – С. 38.
27. Качаровский К.Р. Русская община. Возможно ли, желательно ли ее сохранение и развитие? / Качаровский К.Р. – М.: Типо-лит. Русского тов-ва печатного и издательского дела, 1906. – С. 163.
28. Там само.
29. Сажко В.В. Проблеми аграрних відносин в Україні у документах, що зберігаються у фондах архівів України та Російської Федерації. – С. 161-168.
30. Собрание речей Депутатов Государственной Думы I и II созыва. – С. 31.
31. Українська трудова громада / Рада: Газета політична, економічна і літературна. Щоденно. – К., 1906. – С. 3.
32. Собрание речей Депутатов Государственной Думы I и II созыва. – С. 33.
33. Жиленкова І. М. Ліберально- демократична течія в суспільному русі України (друга половина ХІХ- початок ХХ ст.) / Жиленкова І. М.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. — К., 2000. — С.145.
34. Наумов С. О. Регіональні структури українського політичного руху: становлення і діяльність, 90-і рр. ХІХ ст. - лютий 1917 р. (на матеріалі Лівобережжя) / Наумов С. О.: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – С. 29.
35. ЦДІАК України. – Ф. 274, оп. 1, спр. 1510, арк. 69.

THE SUMMARY

The article analyses the agrarian programmes of the public-political organizations of the end of XIX– beginning XX centuries. The peculiarities of decision of agrarian question are exposed in political documents, the directions of activiti and key problems are pointed out. The analys of the influence of the agrarian programmes public-political organizations of the development of the national economy of Ukraine, not tacing into consideration with rather considerable distance of those events, can be useful in some its aspects in formation of presents agrarian politics.

Key words: social status, agraraian reform, agrarian program, public-political organizations, nationalization, socialization.

РЕЗЮМЕ

Статья анализирует аграрные программы общественно-политических организаций конца ХІХ – нач. ХХ ст. Раскрываются особенности решения аграрного вопроса в политических документах, указываются направления деятельности и ключевые проблемы. Анализ влияния аграрных программ общественно-политических

организаций на развитие народного хозяйства Украины, не смотря на довольно значительную давность тех событий, может быть полезным в некоторых своих аспектах при формировании нынешней аграрной политики.

Ключевые слова: социальные слои, аграрная реформа, аграрная программа, общественно-политические организации, национализация, социализация.

Відомості про автора

Лук'яненко Володимир Петрович

Доцент кафедри суспільних наук Горлівського Автомобільно-дорожнього інституту ДВНЗ "Донецький Національний технічний університет"

Коло наукових інтересів: аграрні відносини в Україні на межі XIX-XX ст.

Дом адреса: 84627, м. Горлівка, вул. Гагаріна, буд. 57, кв. 12

Сл. адреса: 84601, м. Горлівка, вул. Кірова, буд. 51.

Конт. телефон: роб. (06242) 55-35-97, моб. (050) 642-79-79

Ел. пошта: lukyanenko_v@mail.ru